

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2026 metai
1

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2026

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2025–2030 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LISS-25-16

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Katarzyna KOSIOR
Nortumbrijos universitetas, Jungtinė Karalystė /
Northumbria University, United Kingdom

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA
(pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities.
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Lituanistika. Scopus

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2026
© Straipsnių autoriai, 2026

Turinys

Straipsniai

A. J u r k e v i č i u s. Nepublikuoti XV a. paskutinio dešimtmečio – 1564 m. Vitebsko vietininkų, vaivadų ir jų pavaduotojų administracinio pobūdžio dokumentai.....	7
Unpublished Administrative Documents from the 1490s to 1564 Concerning the Governors, Voivodes, and Deputies of Vitebsk. Summary.....	32
R. B e d u l s k i s. Nusikaltimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vandens keliuose XVI–XVIII a.	35
Crimes on the Inland Waterways of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–18th Centuries. Summary	58
U. J o n a i t y t ė. Sedos ir Telšių parapijiečiai XVIII a.: gimimai, santuokos ir mirtys.....	61
The Parishioners of the Seda and Telšiai Towns in the 18th Century: Births, Marriages, and Deaths. Summary	85
M. J a k u l i s. Psichikos ligoniai Vilniaus bonifratrų špitolėje XIX amžiaus pradžioje	87
The Mentally Ill in the Vilnius Fatebenefratelli Hospital in the Early 19th Century. Summary	107
E. G i m ž a u s k a s. Karo pasekmių įveikos atspindžiai Lietuvos vykdomosios valdžios struktūroje 1918–1919 m.: į socialinę politiką orientuotų ministerijų atvejis	109
Reflections of the Efforts to Overcome the Consequences of War in the Structure of Lithuanian Executive Powers, 1918–1919: The Case of Social Policy-Oriented Ministries. Summary	138
J. A n d r i e j a u s k i e n ė. Jidišizmo judėjimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.) ir jo sąsajos su YIVO institutu Vilniuje	141
The Yiddish Movement in Independent Lithuania (1918–1940) and its Connections with the YIVO Institute in Vilnius. Summary	159
R. L a u k a i t y t ė. Asmeninė korespondencija su šeima už geležinės uždangos	161
Personal Correspondence with a Family Behind the Iron Curtain. Summary	176

Publikacijos

V. S i r u t a v i č i u s. Apie lietuvių kalbą ir nacionalizmą. Poeto Pauliaus Širvio laiškas LSSR KGB pirmininkui Alfonsui Randakevičiui	179
--	-----

Recenzijos, anotacijos

A. P a c e v i č i u s. Mokymo metodas Lietuvos provincijos pijorų mokykloms. Apšvietos edukacijos naujovės. Sudarė, iš lotynų kalbos vertė, komentarus parengė ir įžanginį straipsnį parašė Asta Vaškelienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024. 270 p. ISBN 978-609-4252-56-3	187
U. J o n a i t y t ė. Pranciškus Ksaveras Mykolas Bohušas. Vilniaus švietimo apygardos mokyklų 1803 metų generalinės vizitacijos raportas: šaltinio publikacija. / Raport wizytacji generalnej szkół Wileńskiego Okręgu Szkolnego w roku 1803. Parengė, išvertė į lietuvių kalbą ir paaiškinimus parašė Aldona Prašmantaitė, šaltinio teksto transkripcija, straipsnio, šaltinio teksto paaiškinimų ir priedų vertėja iš lietuvių į lenkų kalbą Regina Jakubėnas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2024. 527 p. ISBN 978-609-8314-55-7	193
M. T a m o š a i t i s. A. Svarauskas. Lietuvos visuomenė 1939–1941 metais. Įtampos, konfliktai, transformacijos. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2025. 596 p. ISBN 978-609-8314-60-1	199

Mokslo gyvenimas

I. I l a r i e n ė. 500 metų Krokuvos taikai	203
--	-----

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Mokymo metodas Lietuvos provincijos pijorų mokykloms. Apšvietos edukacijos naujovės. Sudarė, iš lotynų kalbos vertė, komentarus parengė ir įžanginį straipsnį parašė Asta Vaškelienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024. 270 p. ISBN 978-609-4252-56-3

Sulaukėme Lietuvos provincijos pijorų kultūros, mokslo ir švietimo istorijai reikšmingo darbo¹, kurį parengė Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto (LLTI) Senosios literatūros skyriaus vadovė, Lietuvos XVIII a. lotyniškosios proginės literatūros ir jos istorinių, kultūrinių ir visuomeninių kontekstų tyrinėtoja dr. Asta Vaškelienė. Šis veikalas praplečia mūsų akiratį ir supratimą apie vienuolių vaidmenį ankstyvosios modernybės Lietuvos valstybės ir visuomenės gyvenime, laužo stereotipus apie stringančias Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) ir visoje Abiejų Tautų Respublikoje (ATR) švietimo reformas XVIII a. antrojoje pusėje, suteikia svarbios informacijos apie edukacijos inovacijas, humanitarinį ugdymo turinį, pijoriškąją knygos kultūrą. Dera priminti, kad pijorai LDK veikė Dombroviuose (1684), Liubešuve (1689), Ščiutine (1718), Vilniuje (1726), Panevėžyje (1727), Gernainyse (1730), Varanave (1735), o 1736 m. įkūrę atskirą Lietuvos provinciją, įsteigė namus (taip rekomenduojama vadinti regulinių dvasininkų vienuolynus²) Zelvoje (1740), Lužkuose (1745), Ukmergėje (1742), Raseiniuose (1743) ir kt. LDK pijorus rėmė Scipijonai, Sapiegos, Denhofai, Višniaviečiai, Dolskiai. 1788–1789 m. Lietuvos pijorų provincijoje buvo 10 namų, kuriuose gyveno 139 vienuoliai, klierikai, broliai, iš jų – 41 Vilniuje³. Visuose namuose veikė mokyklos, kuriose mokyta pagal 1622 m. sausio 21 d. popiežiaus Grigaliaus XV bulę patvirtintas Juozapo Kalasanto (*José de Calasanz*, 1557–1648; 1767 m. paskelbtas šventuoju) 1619–1621 m. parašytas ordino konstitucijas. Jose nurodoma, kad pijorų mokytojas

¹ *Mokymo metodas Lietuvos provincijos pijorų mokykloms. Apšvietos edukacijos naujovės*, sudarė, iš lotynų kalbos vertė, komentarus parengė ir įžanginį straipsnį parašė A. Vaškelienė, Vilnius, 2024.

² Ten pat, p. 77, išn. 7.

³ M. Ausz, Rozwój sieci kolegiów w litewskiej prowincji pijarów w XVIII w., *Res Historica*, t. 56, 2023, s. 211.

turi pasižymėti didele meile, kantrybe ir kitomis charakterio dorybėmis, o mokytojų atranka, jų ugdymas turėtų būti itin kruopštūs. Šiuos nuostatus išplėtojo ir veikale „Apaštališkosios vizitacijos nurodymai“ (*Ordinationes visitationis Apostolicae*) 1753–1754 m. pagrindė Šviesimo epochos pedagogas Stanislavas Konarskis (1700–1773). Praėjus devyneriems metams po šio darbo pasirodymo, Lietuvos provincijos pijorai išspausdino savus nuostatus „Mokymo metodas Lietuvos provincijos maldingosioms mokykloms“ (*Methodus docendi pro Scholis Piis provinciae Lithuaniae*, Vilnius: Pijorų spaustuvė, 1762).

Būtent šių nuostatų poveikiui ir pijorų vienuoliškam mokymo turiniui Lietuvoje, pabrėžiant humanitarinę ugdymo kryptį ir literatūrinę kūrybą, ir skirta recenzuojama knyga. Ją sudaro įvadinis straipsnis „Humanitarinė edukacija ir literatūrinė praktika Lietuvos pijorų mokyklose: tradicijų tąsa ir naujovės“ lietuvių (p. 7–37) ir anglų (p. 39–71) kalbomis, šaltinio „Mokymo metodas Lietuvos provincijos maldingosioms mokykloms (Vilniuje: Šventosios Karališkos Didenybės ir Respublikos Maldingųjų mokyklų spaustuvėje 1762 Viešpaties metais)“ publikacija (p. 72–256), literatūros ir šaltinių sąrašas (p. 257–266) bei asmenvardžių rodyklė (p. 267–270). Iš karto reikia pažymėti, kad publikuojamo šaltinio „Mokymo metodas Lietuvos provincijos maldingosioms mokykloms“ (toliau – „Mokymo metodas“) struktūroje sudėtinga susigaudyti, nes jo skyriai ir poskyriai knygos pradžioje pateiktame turinyje neatsispindi. Tad išvardijame juos čia. „Mokymo metodą“ sudaro: Lietuvos pijorų provincijos prepozito Juozapo (vienuoliškas vardas Jėzaus Kasparas) Tšeškovskio (1704–1776; Lietuvos pijorų provinciolas 1751–1754 ir 1760–1766⁴) įvadinis žodis (p. 74–81); I skyrius „Apie tai, kas susiję su pačiais profesoriais ir tinkama elgesio su mokiniais tvarka“ (p. 82–98); II skyrius „Apie tai, ko kiekvienas profesorius apskritai turi laikytis mokymo metodo atžvilgiu“ (p. 98–113); III skyrius „Apie žemiausią gramatikos klasę (infimą)“ (poskyriai „Šiokiadienių tvarkaraštis (Rytą, Po pietų)“ ir „Rekreacijų dienų tvarkaraštis“ (p. 114–134)); IV skyrius „Apie vidurinę ir aukščiausią gramatikos klases“ (poskyriai „Šiokiadienių tvarkaraštis (Rytą, Po pietų)“ ir „Rekreacijų dienomis“ (p. 134–149)); V skyrius „Apie poetikos klasę“ (p. 149–162); VI skyrius „Apie retorikos klasę“ (poskyriai „Šiokiadienių tvarkaraštis“ ir „Rekreacijų dienomis“ (p. 162–233)); VII skyrius „Apie tai, kas pridera studijų prefektui“ (p. 233–253). Greta lietuviško teksto pateiktos lotyniško teksto faksimilės. Iš karto pažymėtina, kad šiai plačiausiai knygos daliai – šaltinio „Mokymo metodas“ publikacijai – rengėjai derėjo skirti daugiau dėmesio. Niekur neaptarti publikavimo principai, metodika, pagaliau pirminis šaltinis – 1762 m. Vilniaus pijorų spaustuvėje išleista knyga, netgi nenurodyta, kur ji saugoma (sprendžiant pagal knygos ženklus, matomus faksimilėje – tai Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomas spaudinys). Todėl kyla klausimų vertinant recenzuojamą knygą kaip visumą: ar tai šaltinio publikacija su įvadiniu straipsniu, ar mokslinis straipsnis su priedu – „Mokymo metodu“? Tiesa, tam tikro aiškumo įneša profesionalūs komentarai – apie

⁴ Ten pat, p. 208.

galimą „Mokymo metodo“ autorystę (p. 74, išn. 1); 1698 m. pijorų Konstitucijos sąvadą ir pagrindinį tikslą – mokyti vaikus (p. 74, išn. 4); apie pijorų vienuolijos ikūrėją minėtą Juozapą Kalasantą (p. 77, išn. 6); apie „Mokymo metodo“ įvado pabaigoje pasirašiusį pamokslininką, lotynų literatūros žinovą lietuvi Bernardą Jurgį Ciapinskį (1718–1768) (p. 81, išn. 11); apie magistrų ir mokytojų karjeros ypatumus pijorų vienuolijoje (p. 82, išn. 1); apie cenzoriaus arba dekuriono (mokinių grupės vyresniojo) pareigybę (p. 105, išn. 105); apie perimtas iš jėzuitų rekreacijas (p. 122, išn. 13); apie poetikos ir retorikos klasėms aktualią literatūros studijų terminologiją (p. 150, išn. 44–48; p. 162, išn. 55–62); apie pijorų mokyklose studijoms ir didaktikai naudotą literatūrą (p. 94, išn. 4; p. 109, išn. 7; p. 125, išn. 14, 15; p. 126, išn. 16, 17; p. 129, išn. 20, 21; p. 137, išn. 29, 30; p. 141, išn. 37, 38; p. 153, išn. 49–51; p. 193, išn. 87; p. 210, išn. 100–102; p. 221, išn. 103; p. 242, išn. 122; p. 250, išn. 126–128, 129–151) ir kt. Galbūt derėjo šiuos komentarus paversti pratarme, atskleidžiančia publikuojamo šaltinio ypatumus, sanklodą, vartojamus terminus ir kitus dalykus?

Nepaisant šio trūkumo, darbas aktualus ne tik senosios Lietuvos literatūros, bet ir Bažnyčios, mokslo, švietimo, politinės kultūros, knygos istorijos tyrinėtojams. Darbo tikslą ir problemą autorė suformulavo taip:

siekiama, pirma, atkreipti dėmesį į lietuviškųjų nuostatų radimosi aplinkybes ir tikslingumą; lyginant *Ordinationes* ir *Methodus docendi*, aptarti Konarskio humanitarinio mokymo recepciją Lietuvoje bei įvertinti, kaip atnaujinta Lietuvos pijorų mokymo programa koreliavo su jėzuitų *studia humaniora* tradicija.

Antras uždavinys, susijęs su atvejo analize, – pijorų proginės kūrybos ir lotyniškos literatūros žanrinių bei stilistinių ypatumų aptarimas (p. 8). Autorė su šiais siekiais iš esmės susidorojo, įvadinio straipsnio pirmojoje dalyje išnagrinėjusi *Ordinationes Visitationis* ir *Methodus docendi* panašumus ir skirtumus, lygindama juos su jėzuitų mokymo metodais. Padaryta išvada, kad Lietuvos pijorai

perėmė esminius Konarskio nurodymus. Nuostatuose *Methodus docendi* numatytas gramatikos, taip pat poetikos ir retorikos klasių trukmę, mokymo turinio interpretacijas, rekomenduojamos literatūros sąrašų ribotumą lėmė objektyvios priežastys: mokyklų tinklo specifika, jų būklė, mokytojų ir mokinių skaičius, prasta bibliotekų, buvusių Lietuvos pijorų mokyklose, situacija (p. 22).

Su šia išvada iš esmės galima sutikti, bet stinga argumentacijos dėl prastos bibliotekų būklės, mat daugumoje pijorų namų buvo gerai aprūpintos bibliotekos, kuriomis naudojosi ir pedagoginis personalas. Pavyzdžiui, Ščiutine (čia mokėsi Lietuvos intelektualinio elito atstovai Motiejus Dogelis, Ignotas Domeika, Stanislovas Bonifacas Jundzilas, Kazimieras Narbutas ir kt.) spaudiniai XVIII a. pirmoje pusėje buvo įsigijami Varšuvoje, vėliau jais aprūpindavo Vilniaus pijorų

kolegijos „Fizikos muziejus“, rengdavęs „knygų ekspedicijas“ į Viena, Veneciją, Karaliaučių, Rygą⁵. Vienuolyną 1832 m. uždarius, pagal gerokai vėliau (1855 m.) sudarytą bibliotekos katalogą čia buvo 2 774 tomai knygų. Vilniaus pijorų vienuolyno bibliotekoje 1820 m. buvo 4 285 tomai, o 1830 m. – 4 524, Panevėžyje (1832 m.) – 1 112, Raseiniuose (1820 m.) – 1 063, Lydoje (apie 1840 m.) – 800, Ukmergėje (1845 m.) – 708, Lužkuose (apie 1840 m.) – 690 tomų⁶. Kita vertus, Lietuvos pijorai dėjo dideles pastangas aprūpinti mokyklas reikalinga literatūra, vertė į lenkų kalbą užsienio autorių darbus, todėl galima kelti prielaidą apie „rekomenduojamos literatūros sąrašų ribotumą“ nulėmusią platesnę leidybinę programą, kurią įgyvendino 1754 m. įkurta Vilniaus pijorų spaustuvė⁷. Aišku, norint patvirtinti tokią prielaidą, reikia nuodugnesnių knygų apytakos XVIII a. antrosios pusės visuomenėje tyrimų. Kita A. Vaškelienės įvadinio straipsnio pirmos dalies išvada susijusi su jėzuitų humanistinės tradicijos ir literatūrinės kūrybos kaip neatsiejamos mokymo proceso dalies tęstinumu pijorų mokyklose, kurį patvirtina ir Eugenijos Ulčinaitės įžvalga apie išprususio skaitytojo ir literato ugdymą (p. 22).

Antroje straipsnio dalyje profesionaliai atskleista pijorų proginės literatūros žanrų kaita, objektas, tematika. Plačiai nagrinėjamas poezijos rinkinys *Zebranie rymów* (Vilnius: Pijorų spaustuvė, 1779), kurį sudaro apie 120 proginių eilėraščių (epigramų, odžių). Jie buvo dedikuoti karaliui Stanislovui Augustui Poniatovskiui, didikui Jurgiui Mykolui Potockiui, vyskupams Ignacui Masalskiui, Steponui Giedraičiui ir kt. Plačiau aptariama 1769 m. epigrama, skirta LDK raštininko, kanauninko Pauliaus Ksavero Bžostovskio rūmams Vilniuje, kuriuos projektavo (tikėtina) Martynas Knakfusas. Nurodoma, kad „epigramos, skirtos pastatams ir parkams, Lietuvos XVIII a. lotyniškoje literatūroje nebuvo populiarios, o ši epigrama kol kas yra vienintelis rastas tokio pobūdžio poezijos pavyzdys“ (p. 31). Mūsų duomenimis, XVIII a. *Silva rerum* knygoje galima rasti tokio pobūdžio kūrinių. Antai 1769 m. rugsėjo 2 d., siuntėjęt audrai, Vilniaus katedros pietvakarių bokštas griuvo ant šventovės skliautų, sugriovė Marijos vardo koplyčią ir pradžudė penkis ar šešis giedojusius kunigus. Šiam tragiškam įvykiui pažymėti Jėzaus Draugijos fizikai Ignatas Hrebnickis (*Ignatius Hrebnicki*), Antanas Montvila (*Antonius Mqtwill*), Tadas Šulcas (*Thaddaeus Szulc*), Antanas Vitartas (*Antonius Witort*) ir kt. sukūrė „Epigramas apie Vilniaus katedros bokšto griūtį, parašytas 1770 m. sausio 1 d.“⁸ lotynų ir lenkų kalbomis. Jos susišaukia su pijoriškomis epigramomis, nors brėžiamas ne

⁵ A. Pacevičius, *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864. Dingęs knygos pasaulis*, Vilnius, 2005, p. 214–215.

⁶ A. Pacevičius, Ignoto Domeikos lektūra pijorų knygos kultūros kontekste, *Ignatas Domeika, 1802–1889: gyvenimas, darbai ir indėlis į mokslą. Tarptautinės mokslinės konferencijos darbai, 2002 m. rugsėjo 10–12 d.*, sud. A. Grigelis, Vilnius, 2002, p. 261. Daugiau apie pijorų bibliotekas ir knyginio paveldo išsklaidymą žr. A. Pacevičius, *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864...*, p. 122–123, 147, 203–204, 214–215, 225.

⁷ I. Jackevičienė, Vilniaus pijorų spaustuvės užsienio autorių leidiniai, *Knygotyra*, 1999, t. 35, p. 107–121.

⁸ In Turrim Templi Cathedralis Vilnensis Lapsam Epigrammata a Physicis Societatis Jesu Conscripta Anno 1770 die 1 Januarii, Rozmaitości literackie, a w szczególności mowy, kazania, rozprawy, wiersze, pisane od roku 1770 do 1793, Biblioteka Narodowa, Rps BOZ 897, k. 381r–390r.

architekto darbą išaukštinantis (manoma, kad XVIII a. viduryje Katedrą restauravo evangelikas liuteronas Jonas Kristupas Glaubicas), o menkinantis naratyvas; nurodoma, kad sugriuvusio bokšto architektas buvo Liuteris, tikėjimą parėmęs netikusiais pamatais. Taigi, lotyniškos proginės poezijos lyginamuosius tyrimus dar galima plėtoti, o pateiktas pavyzdys rodo netiesioginius pijorų ir jėzuitų kūrybinius ryšius – galimas daiktas, kad jėzuitų epigramos buvo konkurencinis atsakas į pijorišką poeziją. A. Vaškelenė, apibendrindama įvadinį straipsnį, pažymi, kad „XVIII a. pijorų lotyniškoji proginė literatūra, susiformavusi akademinėje aplinkoje, atspindi to meto edukacinės sistemos formuotą žanrinį kanoną, pagrindines etines ir estetines nuostatas“ (p. 17). Akivaizdu, kad tyrimus galėtų sustiprinti tarpdalykinės studijos, išryškinančios rašytinio paveldo šaltinių ir literatūros tyrimų lauko sąsajas.

Baigiant reikia pažymėti, kad aptariama publikacija svarbi kaip istorijos šaltinis, kuriame aktualių žinių gali pasisemti įvairių sričių tyrėjai. Pavyzdžiui, švietimo ir didaktikos raidos požiūriu svarbi „Mokymo metodo“ nuostata, kad magistras

mokydami tegu būna mandagūs ir, kaip galima, malonūs...Kiek įmanoma, tegu susilaiko nuo vaikų plakimo, nebent pastebėtų jų elgesyje atkaklų užsispyrimą arba kokį rimtesnį neklusnumą. Bausdami dėl lengvesnio prasižengimo tegul suduoda ne daugiau kaip du arba tris, o dėl didesnio – penkis arba daugiausiai septynis kirčius (p. 85–90).

Taigi, pijorai nebuvo išimtis, jie mokyklose taikė fizines bausmes, tik kiek rečiau ir švelniau nei jėzuitai⁹. O štai apie profesorių dėstymą rašoma: „nėra jokio gėdingesnio dalyko kaip mokančiojo vangumas, tinginystė, kūno apsileidimas, įprotis nuolat sėdėti, lėtas kalbėjimas leisgyviu balsu, tarytum profesorius visą laiką bodėtusi ir dirbtų priverstinai“ (p. 93). Atkreiptas dėmesys ir į tiksluosius mokslus žemesnėse klasėse: „mokiniai neturi būti verčiami mokytis matematikos taisyklių, o verčiau tegul būna mokomi praktiškai [t. y. sprendžiant uždavinius]“ (p. 113). Mokymo metodas patvirtina istoriografijoje žinomus teiginius apie pijorų mokymo turinio pilietiškumą, patriotizmo ir politinės kultūros ugdymą¹⁰. Antai apie temas kalboms rašyti aukščiausioje retorikos klasėje sakoma: „temas profesorius diktuos ne menkas, pvz., „Pavasaris malonesnis už žiemą“, bet reikšmingas ir ateityje duosiančias naudos: Geru jaunimo lavinimu privalo rūpintis ne tik privatūs asmenys, bet ir karaliai, ir Respublika, ir ministrai (p. 169); Keliauti į svetimus kraštus reikia šiek tiek brandesnio amžiaus ir ne ilgiau kaip dvejiems metams (p. 169); Melaginga ir pasmerktina yra ši nuostata „Lenkija yra netvarka valdoma“ (p. 170); Bausmes reikia skirti ir reikalauti jas taikyti galingiesiems lygiai taip,

⁹ D. Rołnik, *Pamiętnikarze czasów panowania Stanisława Augusta o nauczaniu zakonnym w Rzeczypospolitej (1764–1795)*, *Klasztory mnisz na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej od XVI do początków XX wieku*, pod red. J. Gwóźdź, R. Witkowskiego i A. M. Wyrwy, Poznań, 2014, s. 428.

¹⁰ A. Grześkowiak-Krwawicz, *Wkład pijarów w kształtowanie politycznej kultury szlachty w czasach stanisławowskich*, *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, pod red. I. Stasiukiewicz-Jasiukowej, Warszawa–Kraków, 1993, s. 133–150.

kaip ir bet kokiems kitiems įstatymų pažeidėjams“ (p. 173); Miestų gatves, kelius ir skersgatvius visų gyventojų bendromis lėšomis reikia išgrįsti akmenimis (p. 186). Galimas daiktas, kad siūlyti temą rašiniui apie kelių būklės gerinimą paskatino pasirengimas 1764 m. valstybės valdymo reformai, kurio vienas iš rezultatų buvo 1765 m. karaliaus universalas dėl tiltų ir kelių remonto¹¹. O štai temas apie politinės sistemos tobulinimą (pvz., „Lenkija yra netvarka valdoma“) galima sieti su Lietuvos pijorams būdingu pagarbiu anglų parlamentinės monarchijos vertinimu (galbūt tokioms nuostatomis įtaką darė anglofilo ir švietimo reformatoriaus Adomo Kazimiero Čartoriskio idėjos)¹². „Mokymo metode“ nedaug Lietuvos aktualijų, jas atspindi tema: Tebūna paisoma įstatymų, kad kas trečias seimas vyktų Gardine (p. 177). Toje pat retorikos klasėje bajoraičiams siūlomos ir iškalbą lavinančios temos, pavyzdžiui: Kanceleris, senatą pakvietęs pasitarti, uždaro sesiją; arba Pasiuntinio kalba, kuria karaliaus prašoma, kad pasilikėtų Lenkijoje.

„Mokymo metodas“ svarbus šaltinis knygos ir skaitymo istorijos tyrėjams. Jame pateiktas skaitytinų ir pijorų nuomone vertingų knygų repertuaras. Puiku, kad knygos rengėjai įdėjo daug pastangų ir atliko paminėtų autorių ir veikalų bibliografinę verifikaciją ir rekonstrukciją. „Mokymo metode“, be kita ko, nurodoma, kad „profesorai tegul rūpinasi, kad ne tik jie, bet ir jų mokiniai pasižymėtų kaip skaitantys geras knygas ir išsilavinę“ (p. 214). Kokios tai knygos? Buvo rekomenduojami ne tik pijorų ir jėzuitų autoriai, antikos klasikų darbai, bet ir vokiečių istoriko Kristupo Jono Hartknocho, Gofrido Lengnicho, Hugo Grotijaus ir kt. veikalai. Nenuostabu, kad XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje pijorai savo bibliotekose nevengė laikyti ir skaityti draudžiamus Voltero raštus¹³.

Apskritai aptariama publikacija yra reikšmingas įvykis Lietuvos mokslo pasaulyje. Ji atveria erdves svarstymams ne tik apie literatūrinę praktiką, bet ir pijorų vienuolijės lituanizaciją, galimą lietuvių kalbos vartojimą mokyklose (prisimintinas raseiniškio Stanislovo Lopacinskio (vienuoliškas vardas šv. Konstantino Kristoforas) atvejis¹⁴). Kita vertus, „Mokymo metodas“ patvirtina istoriografinės prielaidas apie didelį pijorų indėlį kuriant LDK mokyklų tinklą, kuris XIX a. tapo svarbiu valstybingumo tęstinumą liudijančiu ir pilietiškumą skatinančiu reiškiniu.

Arvydas Pacevičius
(Vilniaus universitetas)

¹¹ T. Čelkis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija. Sausumos užvaldymas*, Vilnius, 2021, p. 145; p. 140–145 žr. apie LDK kelių būklę XVIII a.

¹² A. Grześkowiak-Krwawicz, min. veik., p. 139–140.

¹³ A. Pacevičius, *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864...*, p. 216.

¹⁴ A. Pacevičius, Kristoforo Stanislovo Lopacinskio (1710–1760) pėdsakais: žiupsnelis medžiagos senosios Lietuvos biografijų aruodan, *Knygotyra*, t. 49, 2007, p. 259–263.